

ՋԵՆՈՆ ԿՈՍԻԴՈՎՍԿԻ

ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԸ ԵՎ ՆՐԱ ՀԱՎԱՏԱԿԱՆ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԸ

ՊՈՂՈՍԻ ՀԱՎԱՏԱՐԻՄ ԲԱՐԵԿԱՄ ՂՈՒԿԱՍԸ

Երրորդ Ավետարանի հեղինակի մասին մեզ հասել են ավելի որոշակի տեղեկություններ, քան մյուս ավետարանիչների: Ամենայն հավանականությամբ նա Անտիոքի քաղաքացի էր, հույն, որը, ինչպես իր հայրենակիցներից շատերը, ընդունել էր քրիստոնեական հավատքը: Նրա անունը Ղուկիոս էր, սակայն հավատակիցները նրան կոչում էին Ղուկաս:

Որոշ պատմաբանների կարծիքով նա ազատ արձակված ստրուկներից էր, որին Անտիոքի ունևոր ընտանիքներից մեկը ազատություն էր շնորհել: Ինչպես վկայում է ավանդությունը, նա մասնագիտությամբ բժիշկ էր, սակայն միաժամանակ զբաղվում էր նկարչությամբ և բավականին լավ գիտեր իրավագիտությունը:

* Մոսկվայում հրատարակվող «Գիտություն և կրոն» ռուսերեն ամսագրի սույն թվականի 8—9-րդ համարների էջերում տպագրվել է լեհ ճանաչված գրող, «Բիրլիական ավանդապատումներ» գրքի հեղինակ Ջենոն Կոսիդովսկու «Ավետարանիչների ավանդապատումները» աշխատությունից թարգմանաբար մի հոդված:

«Էջմիածին» ամսագրի խմբագրությունն իր ընթերցողների ուշադրությանն է հանձնում նշված ամսագրի 9-րդ համարում տպագրված «Պողոսի հավատարիմ բարեկամ Ղուկասը» հոդվածը, ռուսերենից հայերեն թարգմանությամբ և մի փոքր կրճատումներով:

ՆՄԱԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Անտիոքն այն ժամանակ պատկանում էր հունական մշակույթի և հելլենական կրոնական պաշտամունքների ամենանշանավոր կենտրոնների թվին: Այս հսկայական հարուստ քաղաքում էլ ստեղծվեց նոր կրոնի խոշորագույն համայնքներից մեկը, որը քրիստոնեության կազմավորման մեջ քիչ դեր չխաղաց:

Ղուկասը, որը դաստիարակվել էր հունական մշակույթով, ընդունելով նոր հավատքը, իր ողջ կրթությունը և եռանդով դավանում էր այն:

Հաճախ Անտիոք էր գալիս Պողոս առաքյալը: Ղուկասն անմիջապես կապվեց տարսոնցի այդ աննշան տեսքով հրեային, որը զարմացնում և գերում էր իր կրքոտ ու համարձակ խելքով: Ղուկասը դարձավ նրա քարոզչական շատ ուղևորությունների մասնակիցը և երբ ձեռքը վերցրեց գրիչը, պարզվեց, թե որքան խորն էր նրա գաղափարական կախվածությունը Պողոսից: Այս կախվածությունն այնքան ցայտուն էր, որ եկեղեցական որոշ հեղինակներ (օրինակ՝ Իրենիոս Լիոնացի, Հովհան Ոսկեբերան) երրորդ Ավետարանը համարեցին Պողոսի գործ: Ղուկասը գրեց նաև «Գործք առաքելոց»-ը՝ հիմնականում նվիրված Պողոսի գործունեությանն ու քրիստոնեական վաղ շրջանի պատմությանը: Աստվածաշնչի որոշ մասնագետներ կասկած հայտնեցին, թե՛ արդյո՞ք այդ Ավետարանի հեղինակը Ղուկասն է, քանի որ, մասնավորապես

նրանց կարծիքով, այն երևան է եկել միայն երկրորդ դարի սկզբին: Այս տեսակետը, սակայն, լայն տարածում չգտավ, և այս պատճառով էլ մենք այդ հարցով չենք զբաղվի: Արդ, ինչպե՞ս թվագրենք երրորդ Ավետարանը:

Երրորդ Ավետարանի ԻԱ գլխում հիշատակվում է Երուսաղեմի կործանման մասին, ուստի այն 70 թվականից շուտ գրված չի կարող լինել: Այս դեպքում՝ այդ հիշարժան աղետից որքա՞ն հետո: Մենք, որքան էլ տարօրինակ թվա, այս հարցին կարող ենք քավականին ճիշտ պատասխան տալ:

Տեքստում կան ակնարկություններ Դոմետիանոս կայսեր օրոք քրիստոնյաներին հալածելու մասին: Մյուս կողմից՝ երրորդ Ավետարանում աչքի է ընկնում Պողոս առաքյալի թղթերի մասին որևէ հիշատակության պակասը, չնայած այն բանին, որ ներածության մեջ խոսվում է Հիսուսի կյանքին վերաբերվող աղբյուրների մասին:

Դոմետիանոսը իշխել է 86—91 թվականներին, իսկ Պողոսի թղթերը երկար ժամանակ մոռացության էին մատնվել և ի հայտ եկան միայն 95 թվականին: Եզրակացությունը պարզ է. երրորդ Ավետարանը երեւման է եղել 95 թվականից մի քանի տարի առաջ, հավանաբար շուրջ 90 թվականին: Ղուկասն այն ժամանակ, անկասկած, շատ ծեր էր:

Որպեսզի հասկանանք Ղուկասին, պետք է իմանանք, թե ինչ նպատակ էր դրել նա իր առջև Ավետարանը գրելիս: Դա մի ժամանակաշրջան էր, երբ Հռոմեական Կայսրության մեջ քրիստոնեական հավատքի դավաճանումը համարվում էր հանցագործություն, քանի որ քրիստոնյաները, չնայած հռոմեական օրենքի պարտադրելուն, հրաժարվում էին աստվածային մեծարանքների արժանացնել կայսրերին: Սակայն քրիստոնյաների դեմ հալածանքները, բացառությամբ Ներոնի արյունալի դաժանությունների, ավելի շուտ կրում էին անցողիկ բնույթ և սաստկացան միայն Դոմետիանոսի իշխանության շրջանում: Քրիստոնյաներին սքստրում էին կայսրության հեռավոր շրջանները, իսկ նրանց ունեցվածքը՝ բռնագրավում: Ղուկասն իր վրա է վերցրել դժվարին մի խնդիր. փորձում է ապացուցել, որ քրիստոնյաները պետության թշնամիներ չեն, և որպես ապացույց նա մասնավորաբար բերում է այն փաստը, որ Պիղատոսն արդեն համոզվել էր այն բանում, որ Հիսուսն անմեղ և անվտանգ անձնավորություն է կայսրության համար:

Եթե Հիսուսի դերի գնահատման հարցում առաջ են եկել որոշ թյուրիմացություններ, ապա, Ղուկասի կարծիքով, դրանում մեղա-

վոր են նրան խաչելության դատապարտող հրեաները:

Այս ջատագովական գաղափարի համաձայն էլ Ղուկասը նկարագրում է Հիսուսի կյանքն ու գործունեությունը:

Քրիստոնեությունը, նրա մեկնաբանմամբ, ինքնապարփակ հրեական մի աղանդ չէ, այն կրում է տիեզերական բնույթ:

Հիսուսը բժիշկ է և ուսուցիչ, որը այրվում է ողջ մարդկության սիրով, թեթևացնում նրա տառապանքները և տալիս նրան սկզբնական մեղքից ազատվելու հնարավորություն:

Որպեսզի ընդգծվի Հիսուսի անձնավորության տիեզերական բնույթը, Ղուկասը Քրիստոսի ծննդաբանությունը կապում է ոչ թե Աբրահամի հետ, ինչպես այդ անում է Մատթեոսը, այլ մարդկության նախահոր՝ Ադամի:

Երուսաղեմի տաճարում նորածին Հիսուսին տեսնելով, Սիմեոն Ծերունին ողջունում է նրան որպես «բոլոր ժողովուրդների» ապագա Փրկիչ (Բ 31): Հովհաննես Մկրտիչն արդեն իսկ դատապարտում է հրեաների նեղմիտ անջատվողական ձրգտումը, իսկ Հիսուսը երկիցս շեշտում է, որ ինքը պետք է չարչարանքներ կրի և հարություն առնի աշխարհի բոլոր ժողովուրդների բարօրության համար (ԺԳ 29, ԻԴ 47):

Ղուկասի պատկերմամբ Հիսուսը դժբախտների և ընչազուրկների նկատմամբ ոչ երկրային գթաստություն մի մի կերպար է և միաժամանակ անհաշտ բոլոր նրանց նկատմամբ, ովքեր, շնորհիվ իրենց հարստության, մեծամտաբար իրենց վեր էին դասում ուրիշներից: Բարի Սամարացու, Անտակ որդու և Մեղավոր կնոջ առակները բազմաթիվ սերունդների ուսուցանում էին սեր, գթաստություն և հանդուրժողություն մերձավորի նկատմամբ: Այլ առակներում, հատկապես՝ Մեծատան և Դագարոսի, Հարուստ երիտասարդի և Այրի կնոջ լուծալի, ինչպես նաև այնպիսի դժբախտների, ինչպիսին է դրամաիոսների վտարումը տաճարից, բնութագրում էին Հիսուսին որպես հավատարիմ բարեկամ ճնշվածների և անողոր դատավոր՝ այս աշխարհի ուժեղների, մի խոսքով՝ որպես սոցիալական արդարության ջատագով: Բայց և այնպես Ղուկասը չի մոռանում իր Ավետարանի գլխավոր ջատագովական նպատակը. նրա մեկնաբանության մեջ Աստուծո նախասահմանված երկնային արքայությունը թագավորություն չէ տառացիորեն, այլ մարդու հոգևոր վերածնունդ: Սրանով նա հերքում է այն մեղադրանքը, որ քրիստոնյաները իբրև թե ձգտում են տապալե-

լու կայսրությունը և հիմնելու իրենց աշխարհիկ իշխանությունը: Հիսուսը Ղուկասի Ավետարանի մեջ ասում է. «Ոչ գալ արքայություն Աստուծոյ խորանօք. եւ չստիցեն թէ ահաասիկ աստ է կամ անդ, զի ահա արքայություն Աստուծոյ ի ներքս ի ձեզ է» (ԺԷ 20—21): «Տուք զկայսերն՝ կայսեր, եւ զԱստուծոյն՝ Աստուծոյ» (Ի 25) խրատական ասացվածքում ըստ Ղուկասի Հիսուսը հայտնի կերպով շեշտում է Հոռմեական կայսրության հանդեպ ունեցած իր օրինականությունը:

Ղուկասի Ավետարանն ընթերցելիս նրա մեջ նկատում ենք երկու հիմնական ձգտումներ: Մի կողմից պատմության հյուսվածքի մեջ խորապես թափանցած բանավեճի սրումը, մյուս կողմից՝ հեղինակի վերաբերմունքը նկարագրվող դեպքերի նկատմամբ, վերաբերմունք, որը աստվածային ուսուցչի հանդեպ լի է քնարականությամբ և անհուն սիրով: Նրա կողմից նկարագրվող կերպարը գերում է իր բարությանը և հեզությանը: Հիսուսն ուսուցանում և ապաքինում է մարդկանց՝ նախ և առաջ դեկավարվելով սիրով և գթառատությամբ դեպի մերձավորը:

Երրորդ Ավետարանն ամբողջությամբ համակված է քնքշության, նրբանկատության և հանդուրժողականության ոգով, որը տարածվում է նաև կանանց և երեխաների վրա:

Հիսուսն ընդունում է կանանց հոգևոր կյանքով ապրելու իրավունքը, իսկ երբ աշակերտներն արգելեցին երեխաներին մոտենալ Հիսուսին, Նա արտասանեց հուզիչ ջերմությամբ լի հետևյալ նշանավոր խոսքը. «Թող տուք մանկտուղ գալ առ իս, եւ մի արգելուք զդոսս, զի այդպիսեացո է արքայություն Աստուծոյ» (ԺԸ 16): Սա աղքատների և թշվառների Ավետարան է: Ու միաժամանակ այն նախազգուշացում է հարուստներին՝ Հիսուսի արտահայտությամբ. «Դիպագոյն իցէ մալխոյ ընդ ծակ աղան անցանել քան մեծատան յարքայութիւն Աստուծոյ մտանել» (ԺԸ 25):

Աստվածաշնչի մասնագետները Ղուկասի Ավետարանը սովորաբար համարում են Նոր Ուխտի ամենաբանաստեղծական և գեղարվեստական երկը: Այս միտքը շատ բաներում արդարացի է: Ընդհանրապես ասելով՝ բանաստեղծական արվեստի նկատմամբ ունեցած սիրո, մեզ են հասել վաղ քրիստոնեական շրջանի երգեր, որոնք չունեն մյուս Ավետարաններում, երգեր, որոնք արդարև դարձել են Նոր Ուխտի գարդոն:

Իր գովաձեռքում Ղուկասը ներառել է Մարկոսի համարյա ողջ Ավետարանը. փոխառությունը կազմում է նրա Ավետարանի մո-

տավորապես մեկ երրորդ մասը: Սակայն նա այդ ողջ նյութը մշակման է ենթարկել, որը և ավելի պարզ է դարձրել նրա միտումը: Նախ և առաջ նա հարթեցրել է Մարկոսի խրթին ոճը և հեռացրել այն ամենը, ինչն իր միամտությամբ և անհետևողականությամբ ավելի փորձված ընթերցողների մոտ կարող էր թերահավատություն առաջացնել: Ծշտելով Մարկոսին, նա առավել չափով, քան Մարկոսը, մեղմացրել, իղեպականացրել և վեհացրել է Հիսուսի և Նրա աշակերտների կերպարները: Դա օգնեց նրան հասնելու իր գլխավոր նպատակին. հույների և հռոմեացիների շրջանում բարեկամներ ձեռք բերել:

Ավետարանի շարադրանքից որոշակի երևում է, որ Ղուկասը քաջ ծանոթ էր հունական և հռոմեական գրականությանը: Նա գիտեր ժամանակի գրական կանոնները և համաձայն դրա էլ իր ստեղծագործությունը նախադրում է մի առաջաբանով, որտեղ համառոտ կերպով պատմում է իր երկասիրության աղբյուրների և նպատակների մասին: Բացի այդ, ըստ սովորության, նա առաջաբանին կցում է մի ձոն՝ նվիրված «հարգարժան Թեոփիլոսին», որի մասին մենք, ի միջի այլոց, ոչինչ չգիտենք: Արդյո՞ք նա Ղուկասի հովանավորն է եղել, թե՞ նրա ընկերը:

Այս բոլորը, սակայն, գրական վարդապետության և բարոյագիտության մարզին վերաբերող արտաքին հատկանիշներ են: Մեզ համար առավել նշանակություն ունի այն, որ Ղուկասը խոսքի բարձր մշակվածությամբ և գրական վարդապետությամբ աչքի ընկնող իսկական գրող է: Նրա ոճը լի է չափի զգացողությամբ և արժանիքով, բառապաշարը՝ հարուստ, կառուցված նախադասությունները՝ անսխալ, շարահյուսությունը՝ համաչափ և բնական: Բացի դրանից, Ղուկասը տաղանդավոր պատմող է: Հիսուսի կյանքի դեպքերը լի են դրամատիկ լարվածությամբ, շարժում են և ներդաշնակ: Ինքը Ղուկասն առաջին հերթին իրեն համարում է պատմաբան: Լինելով Ավետարանիչներից միակը, նա փորձում է Հիսուսի կյանքը ժամանակագրական կարգով կապել Հոռմեական կայսրության պատմության հետ և այս ձևով իր պատմությունը հիմնավորել ավելի փաստական տեղեկություններով:

Թեև, ինչպես մենք հետագայում կհամոզվենք, այդ թվագրության ստուգությունը չափազանց կասկածելի է, սակայն չի կարելի ամբողջովին հերքել Ղուկասի կողմից այդ մարզում ունեցած որոշակի նվաճումները: Նա միակն է, որ Նոր Կտակարանում հիշատակում է հռոմեական կուսակալ

Կյուրենիոսի հրամանով Հրեաստանում կատարված մարդահամարի մասին և հոռմենական կայսրերին կոչում անուններով: Որպեսզի գնահատենք նրա մեթոդը, բերենք հետևյալ օրինակը: Երրորդ գլուխն սկսվում է հետևյալ արտահայտությամբ. «Ի հիմնդ տասններորդի ամի տերութեանն Տիբերեայ կայսեր, ի դատաորութեան Հրեաստանի Պիղատոսի Պոնտացոյ, եւ ի չորրորդայնութեան գալիլեացոց Հերովդի, եւ ի Փիլիպպոսի եղբօր նորա չորրորդայնութեան իտուրացոց եւ տրաքոնացոց աշխարհին, եւ ի չորրորդայնութեան Լիսաննայ՝ արքիւնացոց, եւ ի քահանայապետութեան Աննայի և Կայիափայ եղև բան Աստուծոյ ի վերայ Յովհաննոս որդոյ Զաքարիայ յանապատի անդ» (4. 1—2): Տիբերիոս կայսեր իշխանութեան 15-րդ տարին համընկնում է 29 թվականին: Պիղատոս Պոնտացին Հրեաստանի կառավարիչ էր 26—36 թվականներին: Աննան և Կայիափան հերթականությամբ զբաղեցնում էին քահանայապետության պաշտոնը 6-ից մինչև 36 թվականը: Եվ մոտավորապես նույն ժամանակաշրջանում էլ իշխել են նշված չորրորդայնները՝ Հերովդեսը, Փիլիպպոսը և Լյուսանիասը: Այսպիսով, տեսնում ենք, թե որքան օգտակար են այս տեղեկությունները Նոր Կտակարանի ժամանակագրությունը կազմելու համար:

Մենք արդեն խոսել ենք այն մասին (նախորդ հոդվածներում—Ա. վրդ. Ա.), որ Ավետարանները երկար ժամանակ անհանուն էին և հետագայում միայն նրանք վերագրվում էին որոշակի հեղինակների: Դա իհարկե վերաբերվում է նաև Ղուկասին: Սակայն տվյալ դեպքում այս բանը մեզ թեքվում է խորթ: Զե՛ որ գիտենք, թե Ղուկասի Ավետարանը ստեղծվել է գրական դասական երկի օրինակով՝ նրա բոլոր կանոններով և օրենքներով հանդերձ: Եվ դժվար է հավատալ, թե Ղուկասը կարող էր նկատի չառնել այդ գրականության հիմնական սկզբունքներից մեկը, որի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ստեղծագործության մեջ պետք է նշվեն վերնագիրը և հեղինակի անունը, կարևոր չէ՝ իրական, թե կեղծանունը:

Ուրեմն ինչո՞ւ մենք չենք կարող վստահ լինել, որ Ավետարանի հեղինակը նույն այդ հույն բժիշկ Ղուկասն է, իսկ ամենակարեւորը՝ Պողոսի ուղևորությունների մասնակիցը: Աստվածաշնչի որոշ մասնագետներ ձևում են, որ նման կասկածի հիմք է տալիս Ավետարանի բովանդակության վերլուծումը:

Նախ և առաջ այդ վերլուծությունն ամբողջությամբ հաստատեց այն կարծիքը, որ հեղինակը հույն մի բժիշկ է: Ծարադրան-

քում հայտնի են բժշկական տերմինաբանությանը համապատասխանող բազմաթիվ այնպիսի տերմիններ, որոնցից օգտվել են հնագույն ժամանակների այնպիսի բժիշկներ, ինչպիսիք են Հիպոկրատը, Դիոսկորիդոսը և Գալենիոսը: Հեղինակը ծանոթ է նրանց ստեղծագործություններին այնպես, ինչպես ծանոթ կլինեք միմյայն մասնագետը: Բացի այդ, առանց դժվարության կարելի է պարզել, որ Ավետարանը գրել է մի հույն և այն հասցեագրել՝ ոչ հրեա ընթերցողներին: Ահա այդ տեսակետը հաստատող հիմնական փաստարկներից մեկը. այլ Ավետարանների մեջ օգտագործվում են հրեաներին միայն հասկանալի արամեերեն տերմիններ: Ղուկասն իրեն հաշիվ էր տալիս այն բանում, որ դրանք պետք է փոխարինել հունարեն համապատասխան տերմիններով՝ հասկանալի դարձնելու համար ոչ հրեական ծագում ունեցող ընթերցողներին:

Ղուկասը, ինչպես այդ երևում է նախաբանից, գիտեր և օգտագործել էր այն ժամանակներում տեղի ունեցած «դեպքերի նկարագրությունը»: Որպես պատմաբան նա, իհարկե, դրա իրավունքն ուներ, և դրանում ոչ մի վատ բան չկար, եթե այդ փոխառությունները հիմնական շարադրանքի լրացումները միայն լինեին: Բանն այն է սակայն, որ մենք այդ Ավետարանը չենք կարող ընդունել որպես ինքնուրույն մի ստեղծագործություն: Դա տիպիկ մի խմբագրություն է, որի բաղադրամասերն ստացվել են համարյա բացառապես երկրորդական ձեռքերից: Մենք արդեն գիտենք, թե ինչպես է Ղուկասը հիմնավորապես օգտագործել Մարկոսի Ավետարանը: Սակայն նա լայնորեն օգտվել է նաև այլ աղբյուրներից, որոնք ունեն երկրորդական նշանակություն: Այդ աղբյուրներից մեկն է «Լոգոսները», այսինքն Հիսուսի ասույթները, որոնք քրիստոնեական համայնքներում տարածվել են նրա հավատարիմ հետևորդների կամ էլ շրջիկ քարոզիչների միջոցով: Այն մասին, թե որքան խնամքով է Ղուկասը դրանք հավաքել և կցել իր պատմությանը, վկայում է այն, որ, ըստ Աստվածաշնչի մասնագետների հաշվումների, դրանք զբաղեցնում են նրա գրքի մեկ հինգերորդ մասը: Ղուկասը, վերջապես, իր Ավետարանում օգտագործել է Հիսուսի և Հովհաննես Մկրտչի հրաշագործ ծննդյան մասին եղող բանահյուսական ավանդույթությունները:

Եվ այսպես, օտար աղբյուրներից կատարված փոխառություններն այստեղ պարզապես ակնհայտ են, և այդ իսկ պատճառով էլ հարց է ծագում, արդյո՞ք սույն Ավե-

տարանի հեղինակը նույն Պողոս առաքյալի ուղեկից Ղուկասն է: Չէ՞ որ այդ Ղուկասը կարիք չունեի օտար տարբերակներից այդ աստիճան օգտվելու: Նա սերտ հարաբերություններ էր պահպանում Քրիստոսի կյանքի և գործունեության վկաների հետ, որոնք կարող էին տեղեկություններ հաղորդել նրան նախկին աղքատներից: Ստեղծվում է այնպիսի տպավորություն, թե

Ավետարանի հեղինակը նման ծանոթություններ չունեի և ստիպված բավարարվում է օտար տեղեկություններով:

Նոր, ավելի խոր բանասիրական հետազոտությունները չլուծեցին այս երկմտությունը...

Ռուսերենից թարգմանեց՝
ԱՆԱՆԻԱ ՎՐԴ. ԱՐԱՐԱՋՅԱՆ

